

Historie světového výstavnictví

Světové výstavy vzešly z prostředí evropské civilizace. Na transformaci výstavní prezentace z rozměru národního do měřítka světového měly zcela zásadní vliv globální ambice britského impéria, jež byly podpořeny výrobní převahou, která později za pomoci parního stroje udělala z Anglie "dílňu světa". Rivalita s Francií, která chtěla udržet krok, pak byla bezprostředním podhoubím, jež na přelomu 18. a 19. století přineslo sérii Národních výstav (1798 na Martově poli, 1801 a 1802 v Louvru), které měly být oslavou životaschopnosti francouzské republiky, následně císařství (1806 na Esplanade des Invalides). Organizátoři výstav si stále zřetelněji kladli za cíl předvedením nejlepších výrobků podnítit soutěživost mezi podnikateli, čehož se dařilo dosáhnout vyhlášením nejlepších výrobků. Zároveň je v tomto stadiu patrná snaha obsáhnout výstavou pokud možno všechna výrobní odvětví země, ve svých důsledcích si nebývale široký záběr vynucoval uspořádání výstavy do sekcí. Zvyšující se nákladnost akcí byla řešena získáním státní podpory, což zase umožňovalo vydání katalogu výstavy.

Myšlenku světové prezentace pak vnukl sir Henry Cole (inspirován návštěvou pařížské výstavy v roce 1849) Albertovi, manželovi královny Viktorie. Obří výstavní prostor vytvořil Křišťálový palác projektovaný Josephem Paxtonem a postavený za dobu tří měsíců (!) v Hyde Parku. Odpověď Francie na sebe nedala dlouho čekat a tak již r. 1855 otevřela světu brány výstava v Paříži, největším měště kontinentální Evropy. V podtextu pompézní akce byla snaha jejího iniciátora císaře Napoleona III. vymanit se z politické izolace. Londýnská výstava z roku 1862 utrpěla náhlou smrtí hlavního organizátora prince manžela Alberta v prosinci 1861. Na vlně hospodářské konjunktury se ještě nesla druhá pařížská světová výstava v roce 1867. Další evropskou mocností schopnou prezentace před světem se stalo Rakousko-Uhersko. Výstavu z roku 1873 však silně poznamenal krach na vídeňské burze. Vídeňákům zůstal na místě výstaviště zábavní park Prátr. Výstava zajistila rozšíření Straussových valčků do Londýna a odtud do celého světa. Sto let nezávislosti Spojených států amerických oslavila výstava ve Philadelphii v r. 1876. Výstavní komise poučena předcházejícími výstavami upustila od konceptu univerzálního megaprostoru ve prospěch množství odvětvových pavilonů. Vpravdě převratnou novinku přichystala světová výstava v Paříži 1878, když nabídla státům příležitost ke stavbě vlastních pavilonů na „Třídě“ národů. Grandiózní pomník schopností a kreativity francouzské inženýrské školy po sobě zanechala v podobě Eiffelovy věže pařížská výstava z roku 1889. Prvopočátek zrodu novodobé americké civilizace, 400 let od objevení kontinentu Kryštofem Kolumbem, si jako příležitost ke svému konání vzala výstava v Chicagu z roku 1893. Odcházející 19. století bylo stylově zakončeno v Paříži v roce 1900. Dodnes nebylo co do plochy (515 ha) překonáno výstaviště v Saint Louis z roku 1904, větší prostor již běžný návštěvník není schopen obsáhnout a vstřebat. V roce 1915 v době, kdy se USA ještě nezapojily do světového válečného konfliktu, se v San Franciscu konala výstava Panama-Pacific u příležitosti čtyřstého výročí objevení Tichého oceánu Francescem Balboou. Barcelona 1929 - 1930 se návštěvníkům vryla do paměti jako výstava světa. Každý večer se rozzářila hlavní třída královny Kristýny, přidaly se světelné vodní efekty Kouzelné fontány a vše korunovala aureola nad vrchem Montjuic. Perlou výstavy, ve své době však nedocenenou, byl německý pavilon architekta Ludwiga Mies van der Rohe.

Snaha dát pořádání světových výstav nějaký řád vyústila v sestavení výboru, který se sešel v roce 1902 v Paříži, aby se na mezinárodní úrovni zabýval touto problematikou. Na schůzce nejagilnějších států v roce 1908 v Bruselu byl založen výbor (Fédération des comités permanents des expositions), jenž měl aspirace intenzivněji zasahovat do dění okolo světových výstav. V dekádě předcházející I. světové válce se konalo 12 světových výstav (v roce 1907 dokonce tři). Řešení problému bylo ovšem odsunuto válkou. Podařilo se to až v roce 1928, kdy se na pozvání francouzské vlády na kongres do Paříže sjelo 48 států (5 z nich, např. USA, v roli pozorovatelů). Byla zřízena stálá Mezinárodní kancelář výstav (Bureau International des Expositions, zkratka BIE) se sídlem v Paříži a 22. listopadu 1928 podepsalo 43 států diplomatickou konvenci, jež si vytkla jako primární cíl garantovat vysokou kvalitu světových výstav, mezi jiným i restrikci počtu výstav. Konvence vstoupila v platnost 17. ledna 1931.

Přehled epoch v historii pořádání světových výstav:

1851 – 1867 prezentace anglo-francouzského dominantního postavení v průmyslu světa

1873 – 1902 živelné rozšíření světových výstav do ostatních vyspělých států a na další kontinenty (Severní Amerika, Austrálie)

1902 – 1928 snahy o vnesení řádu do pořádání výstav korunované založením BIE a přijetím diplomatické konvence o světových výstavách

od 1931 dodnes platí konvence (pozměněna protokoly z r. 1948, 1966, 1977 a 1989)

do 1946 BIE součástí Společnosti národů

1958 – 1988 bipolární rozštěpení světa, soupeření v rámci studené války
od 1992 globalizace nosným tématem světových výstav

30. léta 20. století byla poznamenána světovou hospodářskou krizí a rostoucí agresivitou totalitních států, ale i vírou v lepší zítřky, živenou úspěchy vědeckého a technického vývoje. Všechny tyto trendy se odrazily na světových výstavách. 27. května 1933 otevřel prezident Hoover v Chicagu Mezinárodní výstavu Století pokroku s tématem Úspěchy vědy a její využití průmyslem k vytvoření bohatšího života pro lidstvo. Výstava byla uspořádána u příležitosti stého výročí sloučení Chicaga do jednoho města.

Výstaviště se rozkládalo na ploše 427 akrů jižně od centra na nábřeží mezi 12. až 39. ulicí a na uměle vytvořeném Severním ostrově v Michiganském jezeře. Na ostrov bylo možno se vedle lodního spojení dopravit také lanovkou Sky Ride, již projektoval Joshua d'Esposito. Ve výšce takřka dvě stě metrů nad hladinou jezera létali návštěvníci v bizarních raketách zavěšených na laně. Pořadatelé se pokusili ukázat význam vědeckých objevů, metody k jejich dosažení a změny, které jejich použití přinese v průmyslu a v běžném životě. Velké společnosti prezentovaly nejnovější výrobní postupy. Přímo před očima návštěvníků impozantního pavilonu Chrysler Motors byly na lince montovány automobily. Úspěch slavil, a to ne naposled v rámci světových výstav, exponát Německého muzea hygieny v Drážďanech, didakticky precizní "skleněný muž". Hvězdou zábavní čtvrti Midway byla nepolepšitelná Sally Randová se svými vnadnými dívkami. Výstava byla převratnou hned ze dvou hledisek. Díky stále se zdokonalujícímu elektrickému osvětlení bylo možno stavět pavilóny bez oken a interiéry tak učinit plně nezávislými na denním světle. Druhým faktorem, který umožnil radikálně změnit vzhled výstavních hal, byly barvy. Výstavní výbor neváhal angažovat scénografa Josepha Urbana, aby navrhl barevný vzhled výstaviště. Urban šel tak daleko, že barevně oddělil jednotlivé tematické celky. K umocnění dojmu sloužilo noční nasvětlení pavilonů. Po ověření zisku rozhodla chicagská radnice o druhé výstavní sezóně. Díky tomu k dosavadním 22,5 milionům návštěvníků přibýlo od 26. 5. do 31. 10. 1934 dalších 16,5 milionu. V rámci inovací pro další sezónu nebylo zapomenuto na jedno - všechny budovy dostaly nový barevný vzhled!

25. 5. - 25. 11. 1937 byla v Paříži uspořádána Mezinárodní výstava umění a techniky v moderním životě. Výstaviště o rozloze 105 hektarů zabíralo Martovo pole, Trocadero a oba břehy Seiny zhruba v rozsahu výstavy z roku 1900. Organizátoři rozdělili téma na tři okruhy - hospodářství, duchovní svět a úsilí o světový mír (na toto téma se v rámci výstavy sešlo mnoho kongresů). Účast přijalo 46 zemí. Otevření výstavy bylo několikrát odloženo kvůli stávkám, nezájmu ze strany úřadů, do toho všeho přišla povodeň a problémy s dostavbou paláce Chaillot. Po oficiálním zahájení ještě mnoho pavilonů nebylo dokončeno, takže si Pařížané vyprávěli vtip, že výstava mohla být otevřena jen díky tomu, že Eiffelovka je již hotova. Dominantou světové výstavy se stal palác Chaillot projektovaný architekty Jacques Carlu, Louis-Hippolyt Boileau a León Azéma. Z dalších staveb Paříž natrvalo obohatilo i neoklasicistické Muzeum moderního umění. Mezi národními pavilony si získal nejvyšší renomé finský, za jehož řešení z tradičního severského materiálu, ze dřeva, získal nejvyšší ocenění architekt Alvar Aalto. Podruhé (nepočítáme-li "protikoloniální" pavilon na pařížské Koloniální výstavě z roku 1931) se světové výstavy zúčastnil Sovětský svaz (poprvé to bylo v roce 1925 též v Paříži). Jeho pavilon symbolicky stanul proti německému. Boris Iofan i Albert Speer dali vzniknout molochům bez špetky lidskosti. Rivaly od sebe opticky oddělovaly jen fontány Trocadera. Sovětský pavilon byl sice menší, ale na jeho vrcholu byla bojovně nakročená kolosální plastika V. I. Muchinové "Kolchoznice a dělník" proti říšské orlici trůnící na svastice. Mírovou naději vyjadřovaly sloupy u paláce Chaillot s nápisem PAX na dřících. Protiválečné mínění burcoval nejproslulejší exponát španělského republikánského pavilonu - Picassova Guernica. Na druhé straně nacismus našel výtečného propagátora v mladé schopné režisérce Leni Riefenstahlové, jež imponovala výstavní porotě filmem Triumf vůle. Za tento dokument o norimberském sjezdu NSDAP dostala cenu Grand Prix. Branami výstavy prošlo přes 31 milionů návštěvníků. Jako neúnosná se pro pořadatele dalších výstav ukázala lokalizace výstaviště do centra velkoměsta.

Od 30. 4. 1939 do 31. 10. 1939 a po znovuotevření od 11. 5. 1940 do 27. 10. 1940 hostil Světovou výstavu New York. Necitlivě ponechané téma Vytvoření světa zítřků jen potvrzovalo izolacionistické smýšlení v USA a již v době zahájení výstavy nereflektovalo skutečnost. Výstaviště bylo umístěno na reaktivované skládce (F. S. Fitzgerald v románu Velký Gatsby nazývá toto nehostinné místo údolím popela), dnes je zde park Flushing Meadows. Plocha výstaviště byla ohromná - 486,5 hektarů. Zúčastnilo se rekordních 60 států a mezinárodních organizací. Na otvírací den 30. 4. 1939, kdy přišlo 200 tisíc návštěvníků, byly načasovány dvě akce. První atrakcí

měl být let K. V. Kokkinakiho s navigátorem z Moskvy přes Arktidu do New Yorku. Po nouzovém přistání v New Brunswick byla posádka zachráněna Kanadany a přiletěla se zpožděním letadlem sovětského vyslanectví. Událostí s historickým dopadem bylo první veřejné vysílání pro New York. 30. 4. se David Sarnoff, prezident Radio Corporation of America (RCA), postavil před pavilón své firmy a prohlásil, že "tato událost změní svět". Dominantou výstaviště byl 213 m vysoký třiboký obelisk Trylon a koule o průměru 60 m Perisphere architektů W. K. Harrisona a J. A. Foulhouxe. Do excentricky rozvržených hmot byl vkomponován dynamický rozpor jednoty protikladů. Výstava odhalila publiku mnoho nových materiálů - plexisklo, skleněná vlákna, bakelit, fluoreskující světlo, nylon (zkratka z New York a London), barevné filmy Kodak a trojrozměrné filmy prohlížené brýlemi polaroid. Nejúspěšnější firemní expozicí se stala Futurama v pavilónu General Motors - vize velkoměsta v roce 1960. Na nádvoří pavilónu Westinghouse bylo zakopáno pouzdro pro budoucí generace s mikrofilmy o životě v USA. Z národních pavilónů byl vyhodnocen jako nejzdařilejší švédský od S. Markeliuse, ale nejnavštěvovanějším byl (pro Američany tajuplný) sovětský. Byl klimatizován a obložen karelským mramorem (stejně jako Leninovo mauzoleum). V lednu 1940, v době stupňující se válečné kampaně proti Finsku, byl na žádost sovětského komisaře stržen a odvezen do Sovětského svazu. Finové zůstali (expozici Symfonie ve dřevě navrhl manželé A. Aalto a Aino Marsio-Aalto a podbarvovala ji Sibeliova hudba) i druhý rok a vystavili fotografie svých měst, v nichž po sobě zanechávaly smrt a trosky bombardéry Rudé armády. Ve druhém roce ukončily účast vedle SSSR i Holandsko, Argentina a Siam. Národní expozice se měnily v přehlídku stínů - mnoho států ztratilo svou suverenitu či zaniklo. Derniéru na světových výstavách prožila Společnost národů. Organizátoři si začali uvědomovat vážnost situace a do druhého roku změnili motto na Mír a svoboda. Výstavu shlédlo 50 miliónů návštěvníků - jejich počet průběžně sledovala sedmiposchodová registrační pokladna.

Již dva roky po skončení největších hekatomb v historii lidstva přišla myšlenka pozvat státy světa k soupeření beze zbraní, jehož kolbištěm se měla stát světová výstava v hlavním městě Belgického království. Euforie z porážky fašismu však záhy vzala za své a svět byl nesmiřitelně bipolarizován (NATO versus Varšavská smlouva). Nástup studené války plán světové výstavy málem zhatil, aby se akce mohla konat, musela být přesunuta z roku 1955 na 1958. Zrychlující se postup dekolonizace byl patrný z porážky Francie ve Vietnamu v roce 1954 a následně z krize IV. republiky v souvislosti s válkou v Alžírsku. Na Bandungské konferenci v roce 1955 se zformovaly státy třetího světa v Hnutí nezúčastněných. Pozvání na výstavu rozeslané belgickou vládou v roce 1954 akcentovalo roli člověka ve světě a na vše mělo být nahlíženo v první řadě lidskými měřítky - svou roli zde jistě sehrál strach z nedávných hrůz. Základním tématem Exposition Universelle et Internationale de Bruxelles (neoficiálně Expo '58) bylo stanovení motto Bilance světa pro svět lidštější. Téměř padesát států a různých mezinárodních organizací (mezi jinými OSN, Vatikán s expozicí Civitas Dei, Maltézský řád, Červený kříž, Evropské společenství uhlí a oceli, Evropská rada, Evropská platební unie) se sjelo do jednoho z center evropské kultury, z něhož vycházely (vznik EHS, založení Euratomu) a dodnes vycházejí stále silnější podněty evropské integrace.

Výstaviště bylo rozloženo severně od centra ve čtvrti Heysel po obou stranách bulváru Století. Základní dispozice vycházela z výstaviště vybudovaného v roce 1935, které od té doby sloužilo jako veletržní areál. Komplex byl rozšířen zhruba o pětinu na plochu 200 hektarů směrem jihovýchodním, čímž se přimkl bezprostředně ke Královskému parku. Na tehdejší dobu organizátoři prozíravě nechali u výstaviště zřídit parkoviště s dostatečnou kapacitou. Vlivní a bohatí návštěvníci využívali možnosti přelétnout z letiště vrtulníkem na nový heliport bezprostředně sousedící s výstavním komplexem. Po areálu se návštěvníci přepravovali autobusy nebo individuálně rikšami s motorovým pohonem, pěšky bylo opravdu náročné výstaviště obsáhnout. Nejoblíbenějším prostředkem se staly zelené, žluté, a modré kabinky lanové dráhy, jež se vznášely ve výši nějakých deseti metrů nad výstavními třídami a z nichž se otevíraly nádherné průhledy. Monumentální vstup do areálu zastřešil rekonstruovaný palác Století (dostavěn 1935 v roce stého výročí nezávislosti). Jeho vrchol ozdobil světle modrá parabola posetá hvězdami s holubí mírou. Odtud mohl návštěvník vyrazit všemi směry na túru dlouhou 25 km, ale jako magnet byl přitahován k Atomiu. Tato stavba, symbol výstavy a důkaz technických možností, dodnes tvoří dominantu Bruselu, proslavila svého tvůrce André Waterkeyna, hlavního inženýra výstaviště. Konstrukce byla dítětem doby, která začala pronikat do nitra hmoty, aby energii v něm ukrytou mohla použít také ve prospěch lidstva, když první seznámení s tajemnou silou jádra bylo pro obyvatele Hirošimy a Nagasaki tak tragické. Projekt byl inspirován strukturou krystalu železa. Krychle s osmi koulemi v rozích a jednou uprostřed (všechny propojeny rourami s chodbami uvnitř) měla podle prvního záměru stát jen na spodní kouli, od čehož bylo upuštěno a tři nejspodnější koule byly podepřeny. Stříbrné zářící gigant měl mnoho primátů např. nejdelší eskalátor v Evropě či nejrychlejší výtah na světě, který dostal návštěvníky do výše 102 metrů za několik vteřin. Atomium je v provozu dodnes, i když je prodělečné a o jeho dalším využití se již delší vedou vzrušené debaty.

Hned za hlavním vchodem v Mezinárodním paláci výtvarných umění čekal na uměnímilovné návštěvníky klenot v podobě velkorysého projektu. Jeho první část nazvaná Padesát let moderního umění proběhla od 17. 4. do 21. 7. Reprezentativním výběrem obrazů a soch byl nastíněn vývoj směrů výtvarného umění od přelomu století - fauvismus, kubismus, futurismus, orfismus, expresionismus, konstruktivismus, dadaismus, surrealismus, naivní umění, ale i socialistický realismus. Na tento přehled navázala od 8. 8. až do konce celé výstavy 19. 10. neméně zásadní expozice Člověk a umění srovnávající vývoj umění v různých civilizačních okruzích. Přes veškerou podporu věnovanou generálním komisařem baronem Georgem Moens de Fernig expozici v Mezinárodním paláci vědy, nedosáhla Robertem Cauwenberghem zamýšlená popularizace úspěchů vědy kýženého úspěchu. Zaslouženého obdivu se naopak dostalo dalšímu pavilonu s mezinárodní účastí Génie civil (inženýrské stavby) za jeho odvážnou konstrukci, na níž se podíleli architekt van Doorselaer, inženýr A. Paduart a sochaře J. Moeschal. Pohled na elegantní protáhlý jehlan ze železobetonu, na kterém byla pověšena lávka, bral dech. V celkovém hodnocení všech pavilonů se Génie civil umístil na druhé příčce (nejlepším byl vyhlášen pavilon Československa, třetí skončil britský). Z dalších národních pavilonů stojí za zmínku Německá spolková republika. Architekti Egon Eiermann a Sep Ruf vědomě navázali na předválečný Bauhaus. V atraktivní výstavce nazvané Instrumentarium dal skladatel Carl Orff dohromady nejroztodivnější nástroje, které spojovalo jen to, že nějakým způsobem vyluzovaly zvuky. S hlavním zadáním hlavního tématu souzněla nizozemská expozice "Člověk a moře", kde se v mnoha vodních plochách zrcadlily staleté zkušenosti boje s mořem tohoto malého, ale odvážného národa.

Generální komisař účasti USA Howard Cullman si vytkl za cíl působit na přemýšlivé návštěvníky vysokou mírou objektivity. Považoval za seriózní ukázat, že svobodná společnost má i své problémy, jež není možné vyřešit přes noc. Proto dal popud ke vzniku projektu "Nedokončený úkol", který měl ukázat aktuální problémy americké společnosti. Realizací pověřil profesora Walta W. Rostowa. Záhy po otevření výstavy se však ozvaly kritické hlasy, a to hlavně z vlastních řad. Katharine Howard v memorandu generálnímu komisaři mluvila o expozici "Nedokončený úkol" jako o škodlivé pro prestiž Spojených států. Eisenhowerova administrativa se zalekla silící kritiky a 9. 5. byla výstava uzavřena, aby prošla "renovací". Ukázky rasové segregace, fotografie chudinských čtvrtí a vyprahlých krajín byly nahrazeny prezentací veřejného zdravotnictví, vzdělání a sociálního zabezpečení. Expozice byla znovu otevřena 1. 8. Neslavný konec tohoto odvážného počínu prokázal, že je velmi těžké plavat proti proudu a soupeřit s propagandisticky pojatými výstávkami úspěchů, neboť v té době nebylo možné spoléhat na samostatný objektivní úsudek většiny návštěvníků. Přitom samotný kruhový pavilon s vnitřním bazénem od Edwarda Stona a zvláště jeho zakomponování do celkové dispozice pozemku byly odbornou porotou oceněny pátým místem mezi všemi pavilony. V souboji velmocí vsadil Sovětský svaz na jednoduchý princip apoteózy, přičemž si moc nelámal hlavu se skloubením svého výstavního scénáře se základním tématem výstavy. Hlavním trumfem v rukách sovětských ideologů byly čerstvé úspěchy kosmického programu. Modely družic Sputnik 1 a 2 (vypuštění prvního umělého satelitu Země 4. 10. 1957 bylo nesporným vědeckým úspěchem) sloužily coby důkaz převahy sovětského politického zřízení. Nad modely družic se vypínala Leninova socha v nadživotní velikosti a scénu "lyricky" podbarvovalo panorama Moskvy. Z firemních pavilonů získal největší popularitu Philips. Tento koncern neváhal angažovat trojici vynikající umělců Le Corbusiera, Iannise Xenakise a Edgara Varése. Ti dali vzniknout výstřednímu stánku, jehož srdcem byla elektronická báseň, působivý audiovizuální program, jakýsi výkřik lidskosti, jež zanechával poselství v duších těch, které si podmanil.

Bruselská výstava svými experimenty posunula možnosti tehdejšího stavitelství až na samou mez únosnosti, předznamenávala masové využití železobetonových konstrukcí, což dále uvolňovalo ruce architektů v jejich dalším rozmachu. Výstavu zhlédlo úctyhodných 41 452 412 návštěvníků. Souběžně s výstavou žil Brusel Světovým festivalem 1958.

Mgr. Jaroslav Halada